

İslâm'da Kurban. Önceki din ve kültürlerde farklı şekil ve amaçlarla da olsa varlığını sürdüren ve Câhiliye toplumunun dinî hayatında önemli bir yeri olan kurban âdeti İslâm dininde cinayet, şirk, israf, hayvana eziyet ve çevre kirliliği gibi olumsuz unsurlardan temizlenerek taabbüdü, malî ve sosyal nitelikleri bir arada bulunduran bir ibadet halini almıştır.

İslâm öncesi Arap toplumunda çocukların, köle ve esirlerin putlara kurban edilmesi âdetinin zayıf da olsa izlerine rastlanmakla birlikte (*el-Muvaṭṭâ*², “Nezr”, 7; İbn Hişâm, I, 160-164; Cevâd Ali, VI, 191-193, 198-199) yaygın olan, putlara hayvanların kurban edilmesi şeklindeydi. Câhiliye Arapları, belli zamanlarda veya önemli kabul ettikleri olaylar vesilesiyle gerek Kâbe'deki gerekse Mekke'nin diğer bölgelerinde ve Mekke dışındaki putlarının yanında mâbede olan saygılarını, putlara olan bağlılıklarını göstermek, onlara yakınlaşmak gayesiyle deve, sığır, koyun, ceylan gibi hayvanları keserek kanını onların üzerine döker, kurbanı parçalayıp bu dikili taşların üzerine bırakır, yırtıcı hayvanların ve kuşların yemesini beklerlerdi. Yarar sağlayacağı düşüncesiyle ölen kim senin kabri başında veya cinlerden korunmak amacıyla kurban kesildiği, ayrıca yeni doğan çocuk için akıka kurbanı kesilerek ziyafet verildiği, bereket getireceği beklentisiyle deve veya koyunun ilk doğan yavrusunun (fera³, fer'a), receb ayının ilk on gününde “atîre” adı verilen koyunun putlar için kurban edildiği bilinmektedir. İslâm döneminde Câhiliye Arapları'nın kurban âdeti tevhid inancına aykırı öğelerden temizlenerek Hz. İbrâhîm'in sünnetine uygun biçimde ihya edilmiş ve sosyal işlevler de yüklenerek zenginleştirilmiştir. Putlar için hayvan kurban etme şirk, bu şekilde kesilen hayvanlar da mудар sayılmış (el-Bakara 2/173; el-Mâide 5/3; el-En'âm 6/121, 145; en-Nahl 16/115), akıka kurbanı âdeti ana hatlarıyla İslâm döneminde korunmuş, son iki tür kurban ise Allah için olması kaydıyla İslâm'ın ilk dönemlerinde câiz görülmüşken daha sonra “İslâm'da ne fera⁴ ne de atîre vardır” hadisiyle yasaklanmıştır (Buhârî, “Akıka”, 3, 4; Müslim, “Eḍâhî”, 38).

Kur'an'da ayrıntısı verilmeksizin Hz. Âdem'in iki oğlunun Allah'a kurban takdim ettiklerinden söz edilir (el-Mâide 5/27) ve ilâhî dinlerin hepsinde kurban hükmünün konulduğu bildirilir (el-Hac 22/34). Kur'an'da hac ibadeti esnasında kesilecek kurbanlarla ilgili bazı hükümler

yer alsada (el-Bakara 2/196; el-Mâide 5/2, 95, 97; el-Hac 22/28, 36, 37; el-Feth 48/25) dolaylı bir işaret hariç (el-Kevser 108/2) hac dışındaki kurban ibadetine temas edilmez. İbadetler konusunda takip edilen teşrî siyasetine uygun olarak gerek hac ve umre yapanların gerekse diğer şahısların kurban kesme yükümlülüğü ve diğer kurban türleri hakkındaki hükümler Hz. Peygamber'in söz ve uygulamasıyla belirlenmiştir. Resûl-i Ekrem'in hicretin 2. yılından (624) itibaren kurban bayramlarında kurban kesmeye başlaması, hac ve umre esnasındaki uygulaması ve kurbanla ilgili çeşitli açıklamalarından oluşan zengin hadis rivayeti (“Uḍhiyye”, *Mv.Fî*, XIII, 307-350; “Uḍhiyye”, *Mv.F*, V, 74-107) bu alandaki dinî geleceğin, fikhî yorum ve değerlendirmelerin ana zeminini teşkil etmiştir.

Mahiyeti ve Anlamı. İbadetlerde fert ve toplum yararıyla açıklanabilir unsurlarla taabbüdü nitelik taşıyan ve Allah'a bağlılığı temsil eden simgesel davranışlar çok defa bir arada bulunur. Ancak malî bir ibadet olan kurbanda taabbüdü yönler de bulunmakla birlikte fert ve toplum yararı daha ön plandadır. Kurbanı hayvanın eti veya derisi için kesiminden (zebh, tezkiye) ayıran temel fark, onun Allah'ın rızasını kazanma ve isteğine boyun eğme gayesiyle kesilmiş olmasıdır. İbadetin özünü teşkil eden bu gaye ancak şâriin bildirdiği şekil şartlarına uyulduğunda gerçekleşmiş olur. Bu yönüyle kurban ibadetinin özü ve biçimselliği dinî bildirimle dayanır. Kesilen kurbanın etinin yenmesi, derisi ve diğer parçalarından âzami ölçüde yararlanılması ibadetin özüyle alâkalı bir gereklilik olmayıp ikinci derecede yararlar, ibadetin dünyevî boyutu ve anlamı olarak görülebilir. Klasik doktrinde kurban ibadetinin rûknünün kan akıtma olarak belirlenmesi de mücerret bir itlâf ameliyesi değil, bu ibadette derunî bir hal olan kulluk bilinç ve iradesini temsil eden ve yükümlülüğün en alt sınırında bulunan objektif bir işlemin kriter olarak seçilmesi anlamını taşır.

Kişi kurban kesmekle Allah'ın emrine boyun eğmiş ve kulluk bilincini koruduğunu canlı bir biçimde ortaya koymuş olur. Bunu yaparken de malını Allah için telef etmesi değil en yakınlarından başlayarak insanlara yararlı olacak tarzda gerçekleştirmesi istenmiştir. Kur'an'da kurbanın kan ve etinin değil kesenlerin dinî duyarlılıklarının (takvâ) Allah'a ulaşacağına belirtilmesi (el-Hac 22/37) buna işaret

eder. Kurban Allah'a verdiği nimetlerden dolayı şükür anlamı da taşır. Müminler her kurban kesiminde, Hz. İbrâhîm ile oğlu İsmâil'in Cenâb-ı Hakk'ın buyruğuna mutlak itaat konusunda verdikleri, Kur'an'da da özetle aktarılan (es-Sâffât 37/102-107) başarılı sınavın hâtırasını tazelemiş ve kendilerinin de benzeri bir itaate hazır olduklarını simgesel davranışla göstermiş olmaktadır.

Kurban toplumda kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma ruhunu canlı tutar; sosyal adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunur. Özellikle et satın alma imkânı bulunmayan veya çok sınırlı olan yoksulların bulunduğu ortamlarda onun bu rolünü daha belirgin biçimde görmek mümkündür. Zengine malını Allah'ın rızâsı, yardımlaşma ve başkalarıyla paylaşma yolunda harcama zevk ve alışkanlığını verir; onu cimrilik hastalığından, dünya malına tutkunluktan kurtarır. Fakirin de varlıklı kullar aracılığıyla Allah'a şükretmesine, dünya nimetinin yeryüzündeki dağılımı konusunda karamsarlık ve düşmanlıktan kendini kurtarmasına ve kendini toplumunun bir üyesi olarak hissetmesine vesile olur. Kurban ibadetinin yararı sadece sosyal dayanışma ve malî yardıma indirgenemeyeceği, her ibadetin öz ve biçim olarak ayrı anlam ve hikmetleri bulunduğu için kurban yerine başka bir ibadetin ikame edilmesi, meselâ kurbanın parasının dağıtılması, fakirlere gıda yardımı yapılması, namaz kılınip oruç tutulması câiz görülmez.

Kurban Çeşitleri. Örfte ve fıkıh dilinde kurban denilince kurban bayramında ibadet olarak kesilen hayvan anlaşılır. Burada belirleyici unsur vakit ve hayvanın bu vakte erişmenin sonucu olarak kesilmiş olmasıdır. Nitekim klasik fıkıh literatüründe de udhiyye (dahiyye), kurban bayramı kastedilerek “belli vakitte belli hayvanların şer'an belirlenmiş usulde Allah için kesilmesi” şeklinde tanımlanır (Abdullah b. Mahmûd el-Mevsîlî, V, 16; Şemseddin er-Remlî, VIII, 130). Bu kurbandan ayrı olarak yine ibadet niyetiyle kesilen ve literatürde çok defa özel isimlerle anılan başka kurban çeşitleri de vardır. Bunun başında adak (nezr) kurbanı gelir. Adak kurbanı, dinen mükellef olmadığı halde kişinin Allah'a karşı böyle bir vaadde bulunarak üzerine vâcib kıldığı kurbandır (bk. ADAK). Etinden yararlanma şartları yönüyle adak kurbanı, böyle bir adak olmaksızın kesilen ve genel olarak “tatavvu kurbanı” olarak adlandırılan diğer kur-

banlardan farklılık gösterir. Çocuğun doğumunun ilk günlerinde Allah'a bir şükran nişanesi olarak kesilen akîka kurbanı, ölen kimse adına kesilen ve halk arasında "kabir kurbanı" olarak da bilinen kurban, kıran ve temettu' hacı yapanların kestikleri şükür kurbanı, hac ve umrede vâcibin terki veya ihram yasağının ihlâli halinde gereken ceza ve kefareti kurbanı da (bk. BEDENE; DEM; HEDY; İHSÂR) temelde ibadet amaçlı hayvan kesimleridir. Farklı adlandırma, daha çok yükümlülüğü doğuran sebebin farklılığına işareti amaçlar. Meselâ son sayılanlarda yükümlülük çocuğunun doğması, adakta bulunma, kırân veya temettu' hakkını tamamlama yahut hac ve umrede kusurlu davranış gibi malî zenginlikten farklı bir sebepten doğar. Bunların etinden yararlanma kuralları ve dinî hükümleri de belli farklılıklar taşır. Bu sebeple klasik literatürün sistematığına uygun olarak aşağıda kurban bayramında kesilen kurbanın dinî hükmü ve şartları ele alınacak, yeri geldiğinde diğer kurban çeşitlerinin farklı hükümleri de belirtilecektir.

Kurbanın Dinî Hükmü. Kurbanın meşruiyetinde müslümanların ittifakı bulunmakla birlikte dinî hükmü fakihler arasında tartışmalıdır. Dinen aranan şartları taşıyan kimselerin kurban kesmesi Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe ve bir rivayette Ebû Yûsuf tarafından savunulan, mezhepte de ağırlık kazanan görüşe, Rebîa, Leys b. Sa'd, Evzâî, Süfyan es-Sevri gibi bazı müctehidlere ve İmam Mâlik'ten bir rivayete göre vâcip, Ca'feriyye ve Zeydiyye de dahil fakihlerin çoğunluğuna göre ise müekked sünnettir. Hanefîler, Kur'an'da Hz. Peygamber'e hitaben, "Rabbin için namaz kıl, kurban kes" (el-Kevser 108/2) buyrulmasının ümmeti de kapsadığı ve gereklilik bildirdiği görüşündedir. Ayrıca Resûl-i Ekrem'in birçok hadisinde hali vakti yerinde olanların kurban kesmesi emredilmiş veya tavsiye edilmiş, hatta, "Kim imkânı olduğu halde kurban kesmezse bizim mescidimize yaklaşmasın" (*Müşned*, II, 321; İbn Mâce, "Edâhi", 2); "Ey insanlar, her sene her ev halkına kurban kesmek vâciptir" (İbn Mâce, "Edâhi", 2; Tirmizî, "Edâhi", 18) gibi ifadelerle bu gereklilik önemle vurgulanmıştır. Öte yandan kurban kesmeyi Hz. Peygamber hiç terketmemiştir. Bu ve benzeri delillerden hareket eden fakihler, gerekli şartları taşıyanların kurban bayramında kurban kesmesini vâcip görürler. Sünnet olduğunu ileri sürenler ise Kur'an'da bu konuda açık bir emrin bu-

lunmayışından, Resûl-i Ekrem'in devamlı yapmış olmasının kurbanın sünnet olmasıyla da açıklanabileceği noktasından, ayrıca bu yöndeki sahâbe uygulamasından hareket ederler.

Vasiyetinin veya adağının bulunması halinde ölen kimse için kurban kesilmesi gerekir ve kesilen kurbanın etinin tamamı fakirlere dağıtılır. Vasiyet yahut adak yoksa Şâfiî mezhebinde ağırlıklı görüş ölen kimse adına kurban kesilmesinin câiz olmadığı, Mâlikî mezhebinde ise mekruh olduğu yönündedir (Şemseddin er-Remlî, VIII, 143-144). Delil olarak da ibadetlerde aslolanın dinî bildirim olduğunu ve bu konuda Hz. Peygamber'den bir açıklama gelmemiş olmasını alırlar. Fakihlerin çoğunluğu ise hem Resûlullah'ın ümmeti için de kurban kestiğine dair rivayetlerden, hem geride kalanların yaptığı sâlih amellerin, özellikle de malî yönü bulunan sadaka ve hayrın sevabından ölenin yararlanacağına dair temennilerinden yola çıkarak ölen kimse adına kurban kesilebileceğini ileri sürerler. Akîka kurbanı Hanefîler'e göre mubah (bazı rivayetlerde mendup), diğer üç fıkıh mezhebine göre sünnet, Zâhirîler'e göre vâciptir. Adak kurbanı ile kırân ve temettu' hacı yapanların şükür kurbanı, hac ve umrenin ceza kurbanları da vâciptir.

Yükümlülük Şartları. Bir kimsenin kurban kesmekle yükümlü sayılması için aranan şartlara kurbanın vucûb şartları denilir. Kurban kesmenin sünnet olduğunu söyleyenlere göre ise bunlar sünnet oluşun şartlarıdır. Bir kimsenin kurban kesmekle yükümlü olabilmesi için müslüman, akıl bâliğ (ergen), mukim ve zengin olması şartları birlikte aranır. Hanefîler'den Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf ile Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre kurbanla yükümlü sayılmak için akıl ve bulûğ şart olmayıp gerekli malî güce sahip olan küçük çocuklar ve akıl hastaları adına kanunî temsilcileri tarafından kurban kesilmesi dinî hükmü konusundaki görüş farklılığına bağlı olarak gereklidir veya sünnettir. Bu fakihler, kurbanın malî bir ibadet oluşunu ve başta fakirler olmak üzere üçüncü şahısların hakkının gözetilmesi hususunu ön planda tutmuşlardır. Hanefî fakihlerinden İmam Muhammed ve Züfer ile Şâfiîler'e göre kurban mükellefiyeti için akıl ve bulûğ şarttır. Hanefî mezhebinde bu konuda fetva İmam Muhammed'in görüşüne göre verilmiş ve uygulamada bu görüş ağırlık kazanmıştır.

Dinen yolcu hükmünde olan kimse kurban kesmekle yükümlü değildir. Ancak

yolcu hükmünde bulunan kimsenin tek başına veya mukimlerle birlikte kurban kesmesine bir engel de yoktur. Diğer mezheplere göre kurban mükellefiyeti açısından yolcu ile mukim arasında kurban kesmenin sünnet olması sebebiyle esasen bir farklılık yoktur. Hanefîler'in yolcu için böyle bir ruhsattan söz etmeleri, ibadetlerde külfeti kaldırmaya ve kurbandan gözetilen hikmetlerin gerçekleşmesine öncelik vermeleri sebebiyledir. Çünkü yolculuk halinde bulunan kimse gerek kurbanlık temin etme ve kurbanı kesme, gerekse kesilen kurbanın etini değerlendirme ve dağıtma açısından o bölge halkının sahip olduğu bilgi ve imkânaya sahip değildir. Bu kimselere kurban mükellefiyeti yüklemek maddî yönden ziyade ibadetin ifası yönünden ağır bir külfet teşkil edebilir. Ancak günümüzde yolculuk şartlarının büyük ölçüde değiştiği ve anılan külfeti en aza indiren imkânların ortaya çıktığı, ayrıca kurban ibadetinin toplumda sosyal adaleti sağlayan ve üçüncü şahısların haklarını ilgilendiren yönünün bulunduğu göz önüne alınırsa, bayramda aslî ikametgâhını terketenlerin diğer yükümlülük şartları bulunduğu ve savunulabilir bir gerekçe, sıkıntı veya mazeret de söz konusu olmadığı sürece kurban ibadetini bizzat veya vekâlet yoluyla yerine getirmeleri tercihe şayan görülmektedir.

Kurban kesme mükellefiyeti için dördüncü şart malî imkânın bulunmasıdır. İslâm'da zekât, fitre (sadaka-i fitr) ve kurban gibi malî yönü bulunan ibadetlerle yükümlülük belli bir asgari zenginlik ölçüsüne ulaşmış olmaya bağlanmıştır. Dinen asgari zenginlik ölçüsü olarak belirlenen bu miktara "nisab" denir. Hanefî mezhebine göre kurban kesmeyi vâcip kılan zenginliğin ölçüsü zekâtta ve fitir sadakasında aranan zenginlik ölçüsüyle aynı olup kişinin borçları ve aslî ihtiyaçları dışında 85 gr. (20 miskal) altına ya da buna denk bir paraya veya mala sahip olmasıdır. Klasik fıkıh doktrininin olduğu dönemde fazladan bu miktar malı olan kimsenin kurban kesme imkânına sahip olduğu düşünülmüş, ancak kurban nisabında zekâtta olduğu gibi bir yıl devam etmiş bir zenginlik olması şartı aranmayarak bayrama erişen kişinin o günlerde bu zenginliğe sahip bulunması yükümlülüğün doğması için yeterli görülmüştür. Böyle bir malî imkânaya sahip her müslümanın akıl bâliğ olması kaydıyla kurban kesmesi gerekir. Bu durumdaki kadın ve yetişkin çocuklar bizzat mükellef olmakla

birlikte kocası veya babası bunlar adına -hibe yoluyla- kurban keserse o da yeterli olur. Diğer mezhepler kurban kesmeyi sünnet saydıklarından kurban mükellefiyeti için ayrıca bir zenginlik ölçüsü tesbit etmemişlerdir.

Ekonomik güç ve zenginlik, hem içinde bulunulan şartlara hem de yükümlülüğün konusuna göre değişkenlik gösterdiği ve bir yönüyle örfî olduğu için günümüzde kişilerin yukarıda zikredilen ilke ve ölçüler ışığında hareket etmesi, kendi bütçe imkânları çerçevesinde sıkıntı çekmeden kurban ücretini ödeyip ödeyemeyeceğini göz önünde bulundurması ve ona göre karar vermesi gerekir. Uygun olan, kurban alma imkânı bulunmayan kimselerin kurban kesmek için kendini zorlamamasıdır. Hatta bazı Hanefî fakihlerine göre böyle kimselerin kendilerine vâcip olmayan ibadeti vâcip hale getirmesi, böylece kesilen kurbanın adak kurbanı hükmünü alması bile ihtimal dahilindedir. Fakir kimsenin aldığı kurbanlık hayvanın kaybolması ve ikinci bir kurbanlık alması, bu arada birincinin de bulunması halinde iki hayvanı da kesmesi gerektiği hükmü bu ihtimale dayanır. Ancak bu hüküm, gerçek mânasından ziyade maddî imkânı olmadığı halde sosyal baskı sebebiyle veya ibadetin ecrini kaçırmama gayesiyle kendini kurban kesmeye zorlayan kimseleri uyarı, böyle bir mükellefiyetin bulunmadığına vurgu ve bunu örneklendirme şeklinde anlaşılmalıdır. Zaten Hanefî mezhebinde fetvaya esas olan ağırlıklı görüş, fakir kimsenin kestiği kurbanın özel olarak onu adadığı sürece adak kurbanı hükmünü almayacağı, zengin kimsenin kestiği kurbanla aynı hükme tâbi olduğu, hatta kurbanın etini dağıtma mükellefiyetinin en aza indiği yönündedir.

Hanefîler, yükümlülük şartlarını taşıyan herkesin ayrı ayrı kurban kesmekle yükümlü olduğunu (aynî vâcip) ileri sürerken Mâlikîler, kurban kesen kimsenin niyet etmesi halinde aynı kurbanın sevabına nafaka halkası içinde bulunan birlikte oturduğu yakınlarını da iştirak ettirebileceği ve bu kurbanın onlar için yeterli olacağı görüşündedir (İbn Rüşd, III, 351-352; Karâfî, IV, 152-154). Şâfiîler ve Hanbelîler de benzeri bir yaklaşımla kurbanın kesen açısından aynı sünnet, nafakalarını sağlamakla yükümlü olduğu aile fertleri açısından kifâî sünnet olduğunu ileri sürerler. Aynı oluş gücü yeten her ferdin kesmesinin sünnet olduğu, kifâî oluş da içlerinden biri kesmekle diğer aile

fertlerinden talebin sâkıt olduğu ve sünnetin yerine gelmiş olacağı şeklinde açıklanır (İbn Kudâme, IX, 438; Nevevî, II, 466-467; Şemseddin er-Remlî, VIII, 131). Bu görüşteki fakihler delil olarak genelde Hz. Peygamber'in böyle bir yoruma açık uygulamasını (İbn Mâce, "Eđâhî", I, 5; Şevkânî, V, 125-127), Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin, "Biz bir tek koyun keserdik. Kişi onu kendisi ve aile fertleri için keserdi; yerlerdi ve ikram ederlerdi. Sonra insanlar bununla övünür oldular" şeklindeki açıklamasını alırlar (*el-Muvatta'*, "Dahâyâ", 4; Tirmizî, "Eđâhî", 10).

Geçerlilik Şartları. Kurban kesmekle mükellef olan kimsenin bu ibadeti geçerli olarak yerine getirmiş sayılabilmesi için gerek kurbanlık hayvanla gerekse bu hayvanın kesimiyle ilgili bazı şartlar vardır. Bunlar kurbanın sıhhat şartlarıdır. 1. Dinlen kurban olarak kesilmesi kabul edilmiş hayvan türleri, topluca "en'âm" adıyla anılan ehli hayvanlar yani koyun, keçi, siğir, manda ve deve. Dolayısıyla ancak bu hayvanlar veya türdeşleri kurban olarak kesilebilir. İbn Hazm çerçeveyi daha geniş tutar (*el-Muhalâ*, VIII, 30-31). Tavuk, kaz, ördek, deve kuşu, ceylan gibi hayvanların kurban olarak kesilmesi geçerli değildir. Kurbanın geçerliliği açısından bu hayvanların erkek veya dişi olması arasında fark yoktur. Ancak koyunun erkeğinin, diğerlerinin ise dişisinin kesilmesi daha faziletli görülmüştür. Koyun ve keçi sadece bir kişi için, deve, siğir ve manda ise yedi kişiyi aşmamak üzere ortaklaşa kurban olarak kesilebilir. Bu hüküm Hanefîler dahil üç mezhebe göre olup Mâlikî mezhebinde hayvanın türü ne olursa olsun ortak kurban kesimi câiz görülmez; ancak kesen kimse önceden niyet ederek fakir ebeveynini, küçük çocuğu gibi yakınlarını sevabına iştirak ettirebilir. Zeydiyye mezhebinde koyuna üç, deveye on kişiye kadar iştirak edilebileceği görüşü ağırlıktadır (bu konuda farklı görüşler ve dayandığı rivayetler için bk. Şevkânî, V, 115-116, 136-137). İbn Hazm ise "sünnet-i hasene" olarak nitelendirdiği kurbana iştirakte sayı sınırlandırmasına gitmez (*el-Muhalâ*, VIII, 50-51). 2. Koyun ve keçi cinsinden hayvanlar bir yaşını doldurduktan sonra kurban edilebilir. Hanefîler ve Hanbelîler dahil fakihlerin çoğunluğuna göre, koyun semizlik ve gösteriş olarak bir yaşındaki lere denk olması halinde altı ayını tamamladıktan sonra da kurban olarak kesilebilir. Siğir ve manda cinsinden hayvanlar iki yaşını, deve ise beş yaşını doldurduktan sonra kurban edilebilir. 3. Kesilecek

hayvanın gözle görülür bir noksanının bulunmaması gerekir. Kurban edilecek hayvanın sağlıklı, organlarının tamam ve besili olması, hem ibadetin gaye ve mahiyetine hem de sağlık kurallarına uygun düşer. Kötürüm derecesinde hasta, zayıf ve düşkün, bazı organları eksik, meselâ bir veya iki gözü kör, kulakları ve boynuzları kökünden kesilmiş, dili kesik, dişlerinin tamamı veya çoğu dökülmüş, kuyruğu ve memesi kesik hayvanlar kurban olmaz. Ancak hayvanın doğuştan boynuzsuz, şaşı, topal ve dengesiz, biraz hasta, bir kulağı delinmiş veya yırtılmış olmasında kurban açısından bir sakınca yoktur. Koyunun, daha semiz ve lezzetli olması için doğduğunda kuyruğunun kısmen veya tamamen kesilmesi kusur sayılmaz. Kurban niyetiyle satın alınan sağlıklı bir hayvanın sonradan kusurlu hale gelmesi durumunda Hanefî ve Mâlikîler başka bir kurbanlık hayvanın alınması gerektiğini, Şâfiî ve Hanbelîler'le bir grup tâbiîn fakihî onun bu haliyle kesilebileceğini ileri sürerler. Ancak Hanefîler kesim esnasında sakatlanmasını bu kuraldan ayrı tutarlar. 4. Kurbanlık hayvanın kesenin mülkiyeti altında olması veya kesenin böyle bir tasarrufa yetkisinin bulunması gerekir. Hayvanın vadeli olarak satın alınması veya hibe yoluyla edinilmesi önemli değildir. 5. Kurbanın sahih olabilmesi için belirlenmiş vakit içinde kesilmesi gerekir. Kurban, kurban bayramının "eyyâm-ı nahr" denilen ilk üç günü yani zilhicce ayının on, on bir ve on ikinci günleri, bayram namazının kılınmasından üçüncü günün akşamına kadarki süre zarfında kesilebilir. Şâfiî mezhebine ve bazı fakihlere göre bu süre bayramın dördüncü günün akşamına kadardır. Bayram namazı kılınmayan yerlerde sabah namazı vakitinden itibaren kesilebilir. Kurban bayramının birinci günü kesilmesi daha faziletli görülmüş, kesimin gündüz yapılması tavsiye edilmiştir. Geceleyin kurban kesmeyi câiz görmeyenler veya mekruh sayanlar, aydınlatma imkânının yetersizliğinin yol açacağı muhtemel tehlike, hata ve zorlukları göz önünde bulundurmuş olmalıdır. Bu sakıncalar yoksa gece de kurban kesilebilir. Ölenin vasiyeti üzerine vârisleri tarafından kesilen kurbanın da yukarıdaki vakit içinde kesilmesi gerekirken adak ve vasiyet olmaksızın ölü için kesilen kurbanların ve nâfile kurbanların belli bir vakti yoktur. Bunların arife günü kesilmesi tavsiyesi ihtiyaç sahiplerine öncelikle ulaşması, bayramda kesilmesi tavsiyesi ise kolaylığı sağlama düşüncesine

dayanır. Hacda kesilecek şükür ve ceza kurbanları vakit açısından özel hükümlere tâbidir. 6. Kurbanın ibadet niyetiyle kesilmesi şarttır. Esasen kurbanı diğer hayvan kesimlerinden ayıran da budur. Niyette asılan kalbin niyetidir; dil ile açıkça söylenmesi gerekmez. Kurbanda niyetin bu önemi sebebiyledir ki Hanefî ve Zeydiyye mezheplerine göre ortaklaşa kesilen kurbanda bütün ortakların ibadet niyetiyle katılmaları şarttır. Bir kimse tek başına kesmek üzere aldığı büyük baş hayvana sonradan altı kişiye kadar bu şekilde ortak kabul edebilir. Ortakların hayvanı kurban amacıyla kesmesi, yani ibadet niyeti yeterli olup yolcu ve mukimin, kendisi için kesenle ölmüş yakını için kesenin, kefareti ve akıa olarak kesenin iştirakinde olduğu gibi dinî hükümde ve yükümlülük sebeplerinde farklılıklar önemli değildir. Ortaklardan birinin sadece et elde etme niyetiyle iştiraki diğerlerinin kurbanını geçersiz kılar. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre ise böyle bir ortaklık kurban ibadetine zarar vermez (Mâverdî, XV, 122-123).

Kurbanlık niyetiyle alınan hayvan kesilmeden önce ölüre zengin kimsenin tekrar kurbanlık satın alması gerekir, fakir için gerekmez. Zengin için gerekmesi, Hanefîler'ce kurban yükümlülüğünün fitir sadakasından olduğu gibi bayram günlerinde mevcut olan ve o an için ifaya imkân veren bir malî kudrete (kudret-i mümekkine) dayanması ve vâcib derecesinde bir borç olmasıyla açıklanır. Zengin kimse kurban almaksızın bayramı geçirirse, bedelini tasadduk etmesi gerekir. Kurban satın alındıktan sonra kesmeden bayram çıkacak olsa o haliyle (aynen) tasadduk edilir. Kesimden önce kurbanlık kaybolur, sahibi ikinci defa kurbanlık alır da sonra birinci hayvan bulunursa zengin de fakir de bunlardan sadece birini, tercihen daha iyi olanını keser. Fakirin ikisini de kesmesi gerektiği görüşü fetvada tercih edilmeyen zayıf bir görüş olup fakirin kesmesinin adak hükmünü alacağı noktasından hareketle söylenmiştir. Mükellefler yanlışlıkla birbirlerinin hayvanlarını kesseler her kesilen kurban sahibinin kurbanı olmak üzere sahih olur. Etler dağıtılmamışsa değişim yaparlar, değilse helâlleşir ve bir fark talep etmezler.

Kurbanlık Hayvanın Kesimi ve Diğer İşlemler. İbadet amaçlı olsun veya olmasın eti yenen hayvanların kesiminde aranan kurallar ana hatlarıyla aynıdır (bk. HAYVAN). Hayvan, kesim yerine incitilme-

den götürülür, kesilecek zaman kibleye karşı ve sol tarafı üzerine yatırılır. Elinden geldiği takdirde her mükellefin kurbanını kendisinin kesmesi menduptur, değilse bir başkasına vekâlet verip kestirir. Kurbanı kesecek kimsenin müslüman olması tercihe şayandır; erkek, kadın, yetişkin, çocuk farketmez. Ehl-i kitabın kestiği dinen helâl olduğundan yahudi ve hristiyanlara da kesim yaptırılabilir. Kurban sahibinin kesim esnasında orada hazır bulunması müstehaptır. Hayvan yere yatırılırken, "Yüzümü gökleri ve yeri yaratan Allah'a, O'nun birliğine inanarak çevirdim. Ben müşriklerden değilim" (el-En'âm 6/79); "Benim namazım, ibadetim (kurbanım), hayatım ve ölümüm hep âlemlerin rabbi olan Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Bana böyle emrolundu ve ben Allah'a teslim olanların ilkiyim" (el-En'âm 6/162-163) meâlindeki âyetleri okur ve kabulü için Allah'a dua eder. Daha sonra da tek bir ve tehlîl getirir.

Kurbanı kesen kimse hayvana eziyet vermemeye dikkat etmeli, bıçağı hayvana göstermemeli ve keskin bıçak kullanmalıdır. Sağ eliyle tuttuğu bıçakla hayvanı keserken "bismillâhi Allahüekber" der. Kurbanı vekilin kesmesi halinde kurban sahibi de besmeleye iştirak eder. Kurban kesen kimse kesim esnasında Allah'ın adını anmayı (besmele) sehven terkederse bir şey gerekmez; kasten terkederse Hanefî mezhebine göre bu hayvanın eti yenmez.

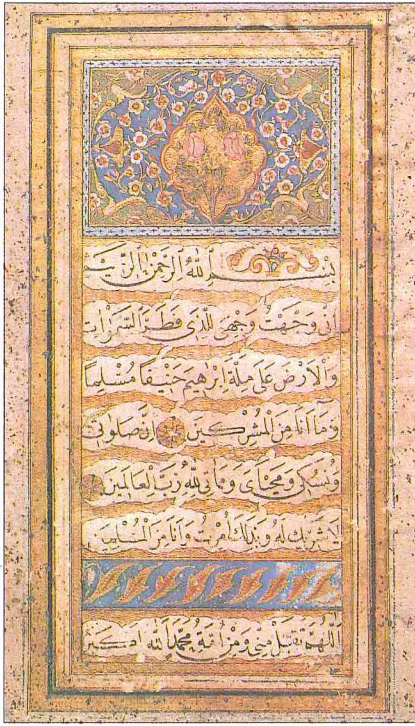
Kurban kesmenin rûknü kurbanlık hayvanın kanını akıtmaktır. Sığır, manda, koyun ve keçi cinsinden hayvanlar yatırılıp çenelerinin hemen altından boğazlanmak suretiyle (zebh), deve ise ayakta sol ön ayağı bağlanarak göğsünün hemen üzerinden (nahr) kesilir. Kesim işlemi boğazın iki tarafındaki şah damarları, yem ve yemek borusundan en az üçü kesilerek yapılır ve hayvanın kanının iyice akmasını temin için bir süre beklenir. Hayvana acı vermemek için önce şoka sokmak (bayıltmak), sonra kesmek câizdir; çünkü şoka giren hayvan ölmez, hayatı devam eder, ancak kesilince kanı akar ve ölür.

Kurban sahibi kurbanın etinden yiyebilir, bakmakla yükümlü bulunduğu kimselere yedirebilir; ancak etinin bir kısmını da dağıtması gerekir. Şâfiî'ye ve İbn Hazm'a göre bu vâcibtir. Yenecek ve dağıtılacak miktar konusunda kesin bir ölçü koymak zor olmakla birlikte dinî gelenek, kurban etinin üç eşit parçaya bölünüp bir parçasının kurban sahibi ve bakmakla yükümlü olduğu kimseler tarafın-

dan tüketilmesi, ikinci parçanın zengin bile olsalar eş, dost ve akrabaya hediye edilmesi, üçüncü parçanın ise kurban kesmeyen fakir kimselere dağıtılması şeklindedir. Kişinin bakmakla yükümlü bulunduğu kimselerin kalabalık olması veya ihtiyaçlarının bulunması halinde kurban etinin kimseye dağıtılmadan evde tüketilmesi de bir sakınca taşımaz. Kurban sahibinin kurban etinden hem yemesi, hem ikram etmesi hem de fakirlere dağıtması genel bir kural olup bunun ölçü ve şeklini her mükellefin kendi durumunu, çevresinin ihtiyaç ve imkânını göz önüne alarak bizzat belirlemesi ve bu konuda ibadet anlayışıyla hareket etmesi doğru olur. Kurbanın etinin kesimin yapıldığı bölgede dağıtılması teşvik edilirse de daha fazla ihtiyaç sahiplerinin bulunması halinde başka yerleşim birimlerine de gönderilebilir.

Adak olarak veya ölenin vasiyeti üzerine malından kesilen kurbanın etinden adakta bulunan kimse, vârisler ve bakmakla yükümlü bulunduğu kimseler (eşi, usulü ve fûrûu) yiyemez. Eğer yiyecek olurlarsa yediklerinin bedelini fakirlere tasadduk etmeleri gerekir. Ölen kimse adına nâfile olarak kesilen kurbandan sahibi de bakmakla yükümlü bulunduğu kimseler de yiyebilir; ancak dağıtmak efdaldır. Hac ve umrede kesilen ceza ve kefareti kurbanlarının etinden sahibi yiyemez. Şâfiî mezhebinin, temettu' ve kırân hacı yapanların kestiği şükür kurbanının etinden yiyemeceği görüşü o bölge halkının yararına öncelik verilmesi amacını taşır.

Kurban sırf Allah rızasını kazanmak için kesildiğinden etinin satılması câiz olmadığı gibi derisi, yünü, bağırsakları, kemikleri, iç yağı gibi eti dışında kalan parçalarının da sahibine gelir temin etmek amacıyla para ile satılması câiz değildir. Bunları kurban sahibi evde kullanabileceği gibi kullanılmak üzere birine hediye de edebilir. Eğer satacak olursa parasını tasadduk etmesi gerekir. Kurbanın etinin dağıtımı gibi diğer parçalarının hediye edilmesi veya parasının tasadduku da netice itibarıyla kurban ibadetinin bir parçasını teşkil ettiğinden bunlarda da tasaddukun dinen câiz olduğu amaç ve yönlerin gözetilmesi gerekir. Eğer kurban ücretle kestirilmişse kesim ücreti kurbanın eti veya derisiyle veya bunların parasıyla ödenmez. Kurbanlık hayvanın kesim öncesinde sütünden ve yününden yararlanmak câiz olmayıp yararlanılmışsa bedelinin sadaka olarak verilmesi gerekir. Aynı şekilde kurbanlık koyun ve keçinin



Kurban kesimi sırasında ülkemizde okunması yaygınlık kazanan bazı dua ve zikirler

yünü kesimden sonra kırkılp evde ihtiyacı için kullanılabilir, fakat satılıp paraya çevrilmemeli, aksi halde tasadduk edil-melidir.

Kesim işlemi tamamlandıktan sonra çevre temizliğinin iyice yapılması, hayvanın artan parçalarının toprağa derince gömülmesi, mümkün olduğu ölçüde dışarıda hiçbir parçasının bırakılmaması gerekir. Bu husus, kurbanlık hayvana ve kurban ibadetine karşı gösterilecek saygının bir gereği olduğu gibi özellikle büyük şehirlerde ve kalabalık yerleşim birimlerinde sağlık kuralları, çevre temizliği ve insan haklarını gözetme açısından da son derece önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA :

el-Muvaṭṭaʿ, "Nezr", 7, "Ḍahâyâ", 4; *Musned*, II, 321; Buhârî, "Akika", 3, 4; Müslim, "Eḏâhî", 38; İbn Mâce, "Eḏâhî", 1, 2, 5; Tirmizî, "Eḏâhî", 10, 18; İbn Hişâm, *es-Sire*, I, 160-164; Mâverîdî, *el-Hâvî'l-kebir* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1414/1994, XV, 67-131; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, Kahire 1389/1969, VIII, 3-63; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Mebsût fi fıkhi'l-İlmâmiyye*, Tahran 1967, I, 387-395; Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 8-19; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-taḥşîl* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1404/1984, III, 335-382; Kâsânî, *Bedâ'î*, V, 61-81; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahi-

re 1389/1969, IX, 435-465; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1412/1992, II, 461-504; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'li'l-l-Muhtâr* (nşr. Muhsin Ebû Dakika), Kahire 1370/1951, V, 16; Karâfî, *ez-Zahîre* (nşr. Muhammed Bû Hubze), Beyrut 1994, IV, 140-168; İbnü'l-Murtazâ, *el-Bahrü'z-zehhâr*, San'a 1409/1988, IV, 310-322; Şemsedin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Kahire 1386/1967, VIII, 130-150; Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâ*, II, 529-533; III, 5-32; Şevkânî, *Neylû'l-evṭâr*, V, 112-159; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* (Kahire), VI, 311-335; Evliya Efendi, *Kurban Risalesi*, İstanbul 1325; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, VI, 184-211; M. Saim Yeprem, *Hac ve Kurban*, İstanbul 1965; M. Abdülkâdir Ebû Fâris, *Aḥkâmü'z-z-zebâ'ih fi'l-İslâm*, Zerkâ (Ürdün) 1401/1980, s. 121-161; Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Adetleri*, İstanbul 1996, s. 191-225; M. Edib Kelkel, *el-Uḍḥiyye ve'l-'akika ve aḥkâmü't-tezkiye*, Hama 1420/1999; Ali Bardakoğlu, "Kurban", *İlmihal*, İstanbul 1999, II, 1-11; Ekrem Keleş, "Kurbanın Hükmü Konusunda Mukayese-li Bir İnceleme", *Diyanet Dergisi*, XXVI/3, Ankara 1990, s.69-75; A. J. Wensinck, "Kurban", *El²* (İng.). V, 436-437; "Uḍḥiyye", *Mu.F.*, XIII, 307-350; "Uḍḥiyye", *Mu.F.*, V, 74-107.



ALİ BARDAKOĞLU

KURBAN BAYRAMI

(bk. BAYRAM).

KURBET

(القربة)

Kişiyi Allah'a yaklaştıran fiil ve davranış anlamında terim.

Sözlükte "yaklaşmak, yakın olmak" anlamında masdar olan **kurbet** (karâbet), isim olarak "yakınlık, akrabalık" mânasına gelir. Terim olarak ise kişiyi Allah'a yaklaştıran, sevap kazanmaya vesile olan bütün fiilleri ve davranışları ifade eder. Bu tanım, geniş anlamda **kurbân** teriminin de karşılığı olup dar anlamda kurban Allah rızâsı için kesilen hayvan için kullanılır (M. Abdürrahf el-Münâvî, s. 578; Şevkânî, I, 406). Kurbet, ibadet ve taat terimleri, esasen Allah'ın emrine ve rızâsına uygun davranışı ifade yönüyle ortak anlama sahip olup mâsiyetin zıt mânalı olarak kullanılmakla birlikte aralarında bazı farklılıklar söz konusudur. Yapılan tarifler incelendiğinde (Nevevî, I, 312; Zerkâ, II, 367; Zekerîyyâ el-Ensârî, s. 77; İbn Nüceym, I, 96; Ali b. Ahmed el-Adevî, II, 212; Şevkânî, II, 396) bu üç terimin kapsam bakımından dardan geniş doğru sıralanarak ibadetin Allah'a kulluk amacıyla dinde belirlenen fiil ve davranışları, taatin her türlü ilahî emir ve yasağa uymayı, kurbetin ise

mubah davranışlar da dahil olmak üzere kişiye sevap kazandıran ve dolayısıyla onu Allah'a yaklaştıran her türlü fiil ve davranışı ifade ettiği görülür. Bu çerçevede ibadete örnek olarak namaz, oruç, hac ve zekât; taate örnek olarak bunların yanında her türlü ilahî emri yerine getirme ve zina, kumar vb. haramlardan Allah rızâsını umarak sakınma; kurbete örnek olarak da bunlara ilâveten kulluğa güç yetirmek niyetiyle yeme içme, gecenin bir kısmını ibadetle geçirebilmek niyetiyle uyuma ve Allah'ın rızâsını kazanmak amacıyla yapılan mubah fiiller gösterilebilir. Sonuç olarak farz, vâcip, sünnet ve müstehap grubunda yer alan fiillerin hepsi kurbet çerçevesine girdiğinden mükellefin fiillerini kurbet, mubah ve hazr (mâsiyet) olarak üç grupta toplamak mümkündür.

Geniş anlamıyla kurbet ibadet ve taati de kapsadığından bu gruptaki davranışların fert açısından temel amacı Allah'ın hoşnutluğunu sağlayıp sevap kazanmak ve fiiller ancak fâilün bu yönde kasıt ve niyeti bulunması halinde kurbet vasfını kazanır. Diğer bir anlatımla kulun Allah rızâsını amaçlamayan hiçbir davranışı ibadet, taat veya kurbet sayılmaz, dolayısıyla dünyevî bir karşılık beklenerek işlenen bir fiil sevaba vesile olmaz (Cessâs, III, 164; IV, 376). Burada aslolan davranışın esasına ilişkin kasıt olup bu da yapılan ibadetin tür ve cinsini belirlemeyi değil fiilin bir kurbet olduğunun, dinen gerekli görüldüğünün ve kendisine sevap bağlandığının bilincinde olmayı ifade eder. Meselâ insan et ihtiyacı için hayvan kesebilir, rejim yapmak amacıyla yeme içmeden uzak durabilir, temizlik veya serinlemek amacıyla yıkanabilir; ibadet niyeti olmadan bu fiiller kurban, oruç ve gusûl sayılmaz. Kişinin yaptığı ibadetin farz, vâcip veya nâfile türünden olduğunu, hangi vakte ait bulunduğunu belirtmesi ise tayin niyeti olup önceline göre ikinci derecede kalır. Ayrıca insan yeme, içme, çalışma vb. herhangi bir mubah davranışta bulunurken bunu Allahın rızâsına bağlarsa veya bir haram fiilden Allah rızâsını gözeterek kaçınırsa bu davranışı da kurbet niteliği taşır ve sırf bu sebeple ayrı ecir ve sevap kazanır (İzzeddin İbn Abdüsselâm, I, 149-150; Mevâk, II, 124; III, 348). Aksine bir durumda, yani bir ibadet yerine getirilirken Allah rızâsı yerine gösteriş, maddî bir karşılık veya başka bir arzu ve niyet bulunursa ibadet geçersiz olacağı gibi böyle davranan kimse duruma göre günaha da girebilir.